

Een Licht tijdens het Vesperuur

Een onbekend gedicht van Frits van der Meer voor Kees Fens

PAUL VAN GEEST

Frits van der Meer en Kees Fens waren verbonden in een vriendschap die bepaald werd door hun katholicisme, liefde voor liturgie en hun wederzijdse waardering voor elkaars werk. In de bibliotheek van Kees Fens is onlangs een onbekend gedicht ontdekt in een opdrachtexemplaar van Frits van der Meers *Paasmorgen*. Een gedicht als een geste van vriendschap.

In 2008 stierf Kees Fens, tot 1994 hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de (toen nog) Katholieke Universiteit van Nijmegen en een van de meest belesen en virtuoze literatuurcritici die Nederland gekend heeft. Willem Jan Otten noemde hem in 1997 ‘de grootste en diepste lezer die wij bezitten’. Geboren in Amsterdam in 1929, behaalde hij in 1948 zijn gymnasium A-diploma aan het door de jezuïeten geleide St. Ignatiuscollege. Vanaf 1959 tot 1982 was hij docent Nederlands op het Triniteitscollege in Haarlem en vervolgens op de Frederik Muller Akademie in Amsterdam. Vanaf 1955 al begon Fens literaire kritieken te publiceren: eerst in het weekblad *De Linie*, vanaf 1960 in *De Tijd* en vanaf 1968 in *De Volkskrant*. Allengs werden de kritieken cultuurhistorischer van aard. De methode van tekstanalyse, die hij samen met J. Oversteegen ontwikkelde en vanaf 1962 in het literaire tijdschrift *Merlyn* hanteerde, werd leidend in Nederland. In 1982 volgde zijn benoeming tot hoogleraar in Nijmegen en na zijn emeritaat zou hij tot 2001 als bijzonder hoogleraar literaire kritiek aan deze universiteit verbonden blijven. In 2004 verleende de Universiteit van Amsterdam hem een eredoctoraat. Zijn kritieken, essays en bespiegelingen werden bijna allemaal gebundeld; zijn oeuvre is imposant.¹

Ondanks de hem onwelgevallige vernieuwingen in de Nederlandse kerkprovincie bleef Fens katholiek. ‘Iets waarmee je gelukkig bent geweest, daar moet je je niet van afkeren’, zei hij in een interview in 1986 toen het gesprek op zijn katholicisme kwam.² Op zevenjarige leeftijd al werd hij misdienaar in de parochiekerk van Onze Lieve Vrouw van Altijd-durende Bijstand te Amsterdam. In een interview, vlak voor zijn dood in 2008, zei Fens naar aanleiding van dit moment in zijn jeugd: ‘Ik veronderstel dat ik er aanleg voor had, dat ik gevoelig was voor de grote gebaren van de katholieke kerk. Ik raakte in ieder geval meteen gefascineerd – en die fascinatie werd beloond, met inzicht en kennis.’ Door liturgie leerde hij ‘wat wierook was, wat licht was, wat muziek was. En wat taal was. Het systeem nam mij op.’³ In een interview aan het einde van zijn leven stelde Fens vast dat hij ‘alleen maar in en door de kerk afscheid kan nemen van alles... Die kerk hoort onverbrekkelijk bij mij.’⁴ In zijn laatste dagen vroeg hij zijn jongste zoon Stijn om een Romeins Missaal. Maar zijn katholicisme werd eveneens gekenmerkt door een afkeer van zekerheden en ruimte voor twijfel en vragen. Zelf vatte hij deze levenshouding kernachtig samen: ‘Mijn hele leven ben ik met God bezig geweest, of Hij nu bestaat of niet.’⁵ In zijn laatste dagen ver-

Prof. dr. Frits van der Meer voor zijn iconencollectie in Lent. Behalve dat hij over iconen schreef, schilderde hij ze ook. Foto: DBNL.

trouwde hij zijn zoon evenwel toe dat hij God als Licht zag, waarnaar hij op weg was.

Fens was nauw bevriend met Frits van der Meer.⁶ Geboren in Bolsward (1904) werd Van der Meer in 1928 priester gewijd voor het aartsbisdom Utrecht. Hij promoveerde in 1934 in Rome op het thema van de *Maiestas Domini*. Aan de hand van de geschiedenis van een fictieve kathedraal schetst hij in 1940 in zijn fameuze *Geschiedenis eener kathedraal* de ontwikkelingen in alle Franse kathedralen door de eeuwen heen.⁷ Zijn godsdienstlessen aan de rooms-katholieke kweekschool in Hilversum werkte hij om tot zijn al even monumentale *Catechismus, dat is onderrichting in het ware geloof* (1941). De kracht van dit werk is erin gelegen dat Van der Meers kennis van de geschiedenis en werken van grote auteurs enerzijds en zijn godsdienstbeleving anderzijds elkaar versterken en verrijken. Zijn naam raakte definitief gevestigd na het verschijnen van zijn *Augustinus de zielzorger. Een studie over de praktijk van een kerkvader*. Het boek werd in verschillende talen vertaald en in Nederland alleen al vier maal herdrukt.⁸ Van der Meer reconstrueerde Augustinus' pastorale praktijk aan de hand van talrijke details, die de kerkvader zelf te berde had gebracht in en tussen de regels van zijn preken en brieven én aan de hand van de archeologische vondsten in diens bisschopsstadje Hippo. Hij toonde

aan dat Augustinus zich als pastor veel minder een angstige scherplijper betoonde dan zijn latere receptie in de theologie suggereerde.

Eenmaal hoogleraar in de schoonheidsleer en kunstgeschiedenis, de christelijke archeologie en iconografie (1955) aan de Katholieke universiteit Nijmegen, vervaardigde hij onder andere zijn *Atlas van de Oudchristelijke wereld* (1958).⁹ Middels een tot dan toe niet vertoonde combinatie van tekst, (door hemzelf getekende) kaarten en met zorg gekozen illustraties bracht hij de christelijke kunstuitingen in het vroege christendom in kaart en duidde hij ze als uitdrukkingen van het geloof dat er in gestalte had gekregen. Zijn academische verdiensten relativeerde Van der Meer door te zeggen dat hij alleen maar godsdienstles had gegeven. Maar zij droegen wel bij aan de vestiging van zijn internationale reputatie, die blijvend zou zijn. Van der Meer stierf in 1994.

Katholieke congenialiteit

Zowel Van der Meer als Fens ontving de P.C. Hooftprijs: Van der Meer in 1963 en Fens in 1990. Wat hen wezenlijker bond, was hun katholicisme. Beiden hebben geleden onder de teloorgang van de katholieke beschaving, die voor hen culmineerde in de Romeinse liturgie. Het einde van de christelijke

cultuur in West-Europa behelsde voor beiden ook de teloorgang van het bindmiddel in de Nederlandse samenleving.

Hun katholieke congenialiteit leek wel haast voorbeschikt. Het is namelijk niet zo dat door Van der Meer de katholieke dispositie over Fens vaardig werd. Al op de lagere school, bij het zien van een wandplaat van het leven in een middeleeuws klooster, ontwaarde Fens namelijk in zichzelf een existentiële vorm van religieus gemotiveerde geborgenheid:

Ik werd geconfronteerd met een compleet afgezonderde, een gesloten, ideale wereld. De wereld van de Middeleeuwen op die plaat, en die van het oude christendom waarover ik later leerde, gaven het gevoel dat ik er thuis was gekomen.¹⁰

Een jeugdervaring maakte hem dus ontvankelijk voor de wijze waarop Frits van der Meer – die hij pas in 1963 voor het eerst zou ontmoeten – geschiedenis en geloofsbeleving samen zag gaan. Van der Meer versterkte slechts in Fens dit al aanwezige gevoel van katholieke geborgenheid. Fens bewonderde de genialiteit van Van der Meer, dulde eigenlijk ook geen kritiek op zijn minder sterke kanten en uitte zijn, waarschijnlijk wel gefingeerde, jaloezie op een collega die bij Van der Meer had gestudeerd. Fens verwees in zijn werk ook veel – en met eerbied – naar dat van de Nijmeegse kunsthistoricus.¹¹ Hij bewonderde bovenal ‘de priester, die dankbaarheid verdient... Hij hoorde en zag en geloofde en raakte niet meer uitgekeken en uitgesproken in onze taal, die er een tot dan toe onbekende belevingswereld bij kreeg.’¹²

In 2008 gaf Fens ook aan dat Van der Meers *Catechismus* van grote invloed op hem is geweest omdat daarin de geloofsleer en de leerstellingen werden verklaard op een manier die duidelijk maakte dat Van der Meer de hele westerse beschaving overzag en het boek dus ook een complete cultuurgeschiedenis behelsde: ‘Bij het lezen dacht ik opnieuw: dit is mijn wereld. Besloten en ruim tegelijkertijd.’¹³ Ook Van der Meers voorstelling van de hemel moet Fens hebben aangegrepen. In zijn bloemlezing van diens werk, *Het Toneel is de hemel* (sic) nam hij Van der Meers beschrijving van de hemel uit de *Catechismus* integraal op. Het zelfstandige werkje *Paasmorgen* (1959) – een beschouwing bij Rogier van der Weydens

Triptiek van Onze-Lieve-Vrouw of *Miraflores-altaarstuk* waarin het toneel de hemel is, nam hij bovendien op met de volgende verantwoording:

Een indrukwekkender verbeelding dan die gegeven in *Paasmorgen* ken ik niet. Geen verbeelding ook die zozeer de geloofde werkelijkheid dekt; geen spel waarin de ernst van eeuwen schouwen en interpreteren van een gegeven zo bijzonder verwerkt is. In zijn lichtheid is het boekje on-Nederlands; in zijn poëzie van een onaardse aardsheid, in zijn geloofsvisie (geloofstoekomstvisie) van een verleidelijkheid die aan weinig gegeven is.¹⁴

Mogelijk heeft het bevestigende spreken over de hemel Fens aangezet om de klassieke theologische *via negativa* te bewandelen. Deze werd gegaan door denkers die zeiden dat alles wat over God gezegd wordt, moet worden ontkend omdat God in woorden noch in denken te vatten is. In de spanning van het bevestigende spreken en het ontkennen van de adequaatheid van taal om God te kunnen duiden intensiveert de mens dan een dieper, echter bewustzijn van God. Kernachtig verwoordt Fens deze spanning als hij over de hemel spreekt: ‘De hemel, toekomst bij uitstek, is waarschijnlijk de schitterendst verkeerde historische voorstelling die wij hebben.’¹⁵ Hij had dus iets met negatieve theologie.¹⁶

Ook *Augustinus de Zielzorger* maakte diepe indruk op Fens. Hij vond dat Van der Meer zich hierin geen historicus op afstand, maar ooggetuige, bijna tijdgenoot, ‘in elk geval geloofsgenoot’ betoonde.¹⁷ Het is ook waar: door zijn interdisciplinaire benadering én zijn scheppend, verhalend vermogen wist Van der Meer zich als geen ander te verplaatsen in Augustinus en diens wereld en de indruk te wekken zich onder het gehoor van Augustinus te hebben bevonden.

Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) betoonde Frits van der Meer zich een tegenstander van de veranderingen in de Nederlandse katholieke kerk, vooral in de eredienst. De afschaffing van het Latijn en het Gregoriaans in de liturgie, de kaalslag in het kerkgebouw, het totaal gemis aan historisch besef waren hem een grote zorg blijkens zijn *Open brief over geloof en eredienst* (1973). In deze brief schroomde hij niet de verschillende interpretaties van de conciliedocumenten te omschrijven als

geïnfecteerd door de ‘sluipende tering van het halfgeloof’. Hij ergerde zich bovendien aan de ‘bureaucraten’, die het onderscheid tussen sacraal en profaan uitwissen:

Uitzonderingen, zeggen sommigen. Goed, maar het kwam en het komt voor. Bij het altaar staan met een hand in de zak, trui aan in plaats van de heilige gewaden; over het koor lopen als in een huiskamer; voortdurend een andere vertoning op touw zetten, als of het ging om een huis van vermaak; het heiligdom binnen het etmaal veranderen in een oord van krakeel, discussie of gezelligheid.¹⁸

Zo ook Fens:

In de jaren zestig werd de Romeinse liturgie afgeschaft en door een dienst in de volkstaal vervangen. Maar ik had niks met de liederen van Huub Oosterhuis. Mijn kinderen memoreren nog wel eens een nachtmis van Pasen, ergens in die tijd. Op het plechtige moment dat alle kaarsen ontstoken waren zei de pastoor tegen zijn kapelaan: ‘Zalig Pasen, Piet.’ Zijn co-celebrant antwoordde: ‘Zalig Pasen, Toon.’ En ik, in mijn kerkbank, omringd door mijn gezin, zei hardop: ‘Godverdomme’... Daarna ben ik twee decennia niet meer naar de kerk gegaan. Omdat mijn geloof was teruggebracht tot het niveau van de stamtafel en de huiskamer. Daar wilde ik niets meer mee te maken hebben. Je zet ‘De Nachtwacht’ toch ook niet op straat om in plaats daarvan kinderteekeningen in het Rijksmuseum te hangen?¹⁹

Fens en Van der Meer hadden tot de dood van de laatste goed contact. In 1966, bij de geboorte van één van Fens’ zonen, maakte Van der Meer een gedicht voor het kind over diens patroon Augustinus.²⁰ En één van de boeken die hij Fens ten geschenke gaf, *Phoenix* (1980), voorzag Van der Meer van een opdracht, waarin hij, schrijvend met zijn typische scherpe, dunne pen en in een royaal en krullend handschrift, de waardering voor Fens kernachtig tot uitdrukking bracht:

Cornelio ingenio claro cordis calore clariori devotione clarissimo auctori dd.xxii.ian.1mcm1xxx1 in Cathedra Petri.²¹

Op 22 januari 1980 vond Van der Meer dus dat Fens (Cornelio) best omschreven kon worden als een man, bij wie duidelijk is dat hij edelmoedig is, nog duidelijker is dat hij een warmhartig persoon is en nog het meest duidelijk is dat hij een toegewijd auteur is. Op die overtuiging is Van der Meer nooit teruggekomen. Zij bleven verbonden in een vriendschap die bepaald werd door hun katholicisme, liefde voor liturgie en hun wederzijdse waardering voor elkaars virtuoze gedachten over literatuur, kunst en cultuur en hun al even soms weergaloze verwoording hiervan.

Ontdekking

Onlangs is de theologische en kerkhistorische afdeling van de inmiddels opgedeelde bibliotheek van Kees Fens geordend. In Fens’ exemplaar van Frits van der Meers *Paasmorgen* werd een blad ontdekt, waarop het hierna volgende gedicht is getypt:

Vesperuur

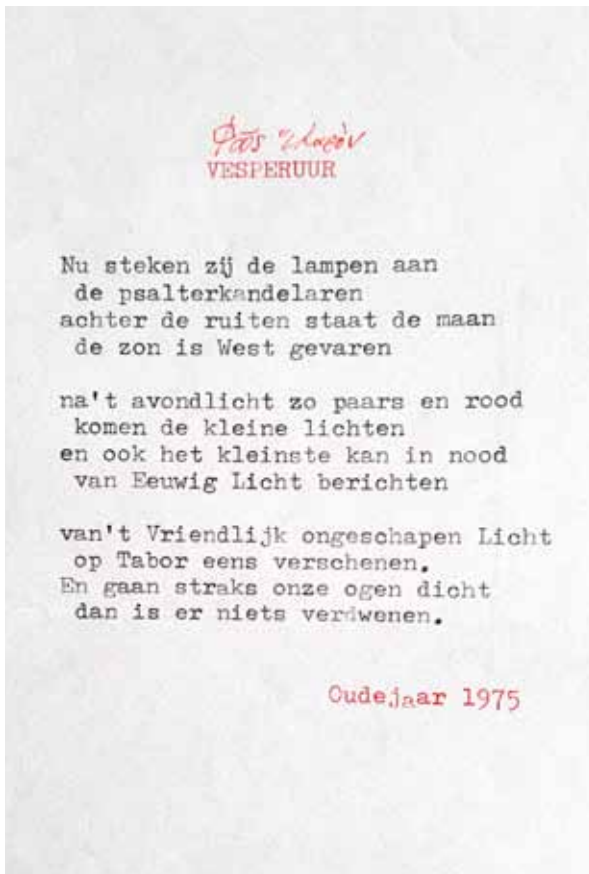
Nu steken zij de lampen aan
de psalterkandelaren
achter de ruiten staat de maan
de zon is West gevaren

na’ t avondlicht zo paars en rood
komen de kleine lichten
en ook het kleinste kan in nood
van Eeuwig Licht berichten

van ’t Vriendelijke ongeschapen Licht
op Tabor eens verschenen
En gaan straks onze ogen dicht
dan is er niets verdwenen.

Oudejaar 1975

‘Vesperuur’ en ‘Oudejaar 1975’ zijn getypt met een rood typelint. Boven ‘Vesperuur’ is met rode inkt in het Grieks Φῶς ἰλαρόν (‘Phoos hilaron’; ‘genadig,

Het gedicht *Vesperuur*. Foto Isabel van Geest.

vriendelijk licht') geschreven, met een scherpe dunne pen.

Het handschrift waarin deze Griekse woorden zijn opgetekend, is onmiskenbaar hetzelfde als dat waarmee de voornoemde opdracht aan Kees Fens in *Phoenix* geschreven is. Het gedicht is ook op eenzelfde wijze opgemaakt als de brief, die Frits van der Meer op 21 november 1973 aan de toenmalige bisschop van Rotterdam, dr. A.J. Simonis, stuurde.²² De datum bovenaan deze brief heeft Van der Meer in het rood getypt, zoals 'Vesperuur' in het rood is getypt. Bovendien is het watermerk van de vellen waarop de brief en het gedicht zijn geschreven identiek ('Kosmos').²³

Naar alle waarschijnlijkheid is hier sprake van een gedicht van Frits van der Meer, dat hij als geste van vriendschap aan Fens heeft gestuurd. Het gedicht is niet gepubliceerd in de bundels waarin Van der Meers gedichten zijn opgenomen: *Phoenix. Vertalingen en ander tijdverdrijf* (1980), *Het toneel is de hemel* (1981) en *Feestelijke gedachtenis* (1995).²⁴ De vraag blijft evenwel of Van der Meer steeds enkele versies heeft getypt en

verspreid, of dat dit exemplaar een unicum is.

Op het eerste gezicht lijkt het gedicht een 'aardigheidje' van Van der Meer: een nieuwjaarsgroet aan een gewaardeerde vriend. Een dergelijk gedicht is geen uitzondering. Van der Meer schreef vaker bij wijze van opdracht een gedicht voorin zijn boeken en niet alleen in het Nederlands. In het exemplaar van *Paasmorgen* dat hij aan de Nederlandse kerkhistoricus Ton van Schaik schonk, schreef hij een Frans gedicht voorin.²⁵ Van der Meer kon over dergelijke gedichten zelf nogal kleinerend doen.²⁶ Maar dit gedicht heeft zeker kwaliteit.

In het gedicht wordt het gemoed in herinnering gebracht van iemand die zich – zeer waarschijnlijk in de winter – even vóór de aanvang van de vespers in een kerk of kapel bevindt en na beëindiging van dit getijdengebed is gebleven. Hij ziet de nacht opkomen en aanschouwt de sterrenhemel. Zelfs de kleinste van de sterren ziet hij als verwijzing naar Christus, die hij kwalificeert als 'Ongeschapen Licht'. De keuze van deze omschrijving is te herleiden tot Van der Meers grote vertrouwdheid met de Byzantijnse liturgie, iconografie en theologie. De Byzantijnse theoloog, mysticus en bisschop Gregorius Palamas (+1359) omschreef Jezus Christus als het Goddelijke licht, dat door de eerste leerlingen aanschouwd was op de berg Thabor (Mat. 17: 1-13; Luc. 9: 28-36; cf. Mc. 9: 2-8). 'Ongeschapen' werd dit licht door Palamas genoemd omdat Christus God zélf is – als tweede persoon in de Drie-eenheid van Vader, Zoon en Heilige Geest – en dus niet geschapen kan zijn zoals het zintuiglijk waarneembaar licht dat God geschapen heeft. God heeft zichzelf immers niet geschapen.

Ontkend moest dus worden dat geschapen licht ook maar enigszins vergelijkbaar is met het ongeschapen licht. Toch werd door de Hesychasten (Palamisten; Griekse en Russische monniken die vanaf de dertiende eeuw in absolute stilte en eenzaamheid leefden) een adem- en gebedstechniek ontwikkeld waardoor zij zich omringd gingen ervaren door de stralen van een goddelijk, bovenaards licht: het ongeschapen licht dat de leerlingen tijdens de gedaanteverandering van de Heer op de berg Thabor ten deel viel. De Hesychasten droegen bij aan de cultivering van de verering van iconen, omdat zij die beschouwden als uitdrukkingsvorm van de godde-

lijke energie die over ieder mens vaardig kan worden. Vooral de Russische iconenschilders trachtten in deze periode de straling van het Ongeschapen Licht zo verblindend mogelijk weer te geven op hun iconen van de Verheerlijking van Christus op de berg Thabor. Het kan haast niet anders dan dat Van der Meer bij de zo niet waarachtige ervaring in de kerk of kapel, dan toch bij de vervaardiging van het gedichtje, de theofanie indachtig was, zoals die door de Hesychasten werd verbeeld. Theofanieën hadden al lang de aandacht van Van der Meer, zoals blijkt uit de keuze voor zijn dissertatie-onderzoek: onderzoek dat uitmondde in zijn nog steeds gezaghebbende boek *Maiestas Domini*.²⁷ Zelf schrijft hij in 1977 over de gebeurtenis op de berg Thabor:

De Gedaanteverandering... is in de liturgie altijd gezien als het scharnier van het tweeluik der beide Testamenten. Wet en Profeten, Mozes en Elias, buigen zich voor de Verlosser; de knechten uit de Voortijd voor de Zoon uit de Eindtijd; en insteê van het vuur, de donder, de bliksem, en de onverdraaglijke Stem van de Onzichtbare die klonk op de oude Sinai, verscheen hier een 'vriendelijk licht', een gestalte van een Mensenzoon in een kleed 'zo wit als geen voller linnen kan bleken', en een stem roepende: dit is Mijn lieve zoon!; en de geweldige Sinai is de rustige Tabor in Galilea geworden, een milde, kleine berg.²⁸

In het gedicht gaat de herinnering aan het eeuwige Ongeschapen Licht dankzij het aanschouwen van de sterren vanuit de sacrale ruimte ten slotte gepaard met een bewustwording van de eigen tijdelijkheid, betrekkelijkheid of futiliteit in het perspectief van dit Licht. In tegenstelling tot het licht in de ogen van mensen is het altijd blijvend; niets verandert aan dit vriendelijke licht. Aldus accentueert Van der Meer, neoplatoons en augustijns, andermaal dat dit Licht haaks staat op, onvergelijkbaar is met het veranderlijke en vergankelijke licht dat mensen in de dimensie van tijd en ruimte leren kennen. Het Ongeschapen Licht is *totaliter aliter*.

De 'kapelervaring' die Van der Meer heeft verwoord in het eerste gedicht, heeft mogelijk een lange aanloop gehad. Zoals Fens op zevenjarige leeftijd een vormende ervaring in een sacrale ruimte heeft

opgedaan, zo is ook Van der Meer op jonge leeftijd existentieel bepaald door de sfeer in een kapel. In zijn herinneringen aan de praeses van het aartsbisschoppelijk kleinseminarie te Culemborg schrijft hij:

De kapel gaapte, leeg en mager, aan het uiteinde van den klasgang, ... – Het was een leelijke kapel, slechtgebouwde til voor jonge kraaien. Haar eenige schoonheid bestond in haar ongewone hoogte, en ongebroken ruimte; vooral des avonds laat, als de maan scheen, en je er even in moest om iets te halen, dan dacht je onwillekeurig aan de zilveren stralen in het veelbewonderde oude vers over die andere Sainte-Chapelle, óók op een étage: *ils passent de la nef la vaste solitude*.²⁹

Dat in de met pen geschreven toegevoegde titel Φῶς ἱλαρόν ook naar Christus wordt verwezen in het gedicht, is evident omdat Φῶς ἱλαρόν de eerste twee woorden zijn van de bekende vesperhymne uit de Byzantijnse liturgie en er in deze hymne Christus mee wordt aangeduid. Twee jaar na deze handgeschreven toevoeging vertaalde Van der Meer deze hymne, waar hij dus al langer mee vertrouwd was:

PHOOS HILARON HAGIAS DÓXÈS
Vriendelijk licht der heilige glorie
van den onsterflijken
Vader, den hemelsen,
heiligen, zaligen:
Jesu Gezalfde:

Aangeland weer bij zonsondergang,
schouwend het avondlicht,
zingen wij van den Vader en den zoon
en den heiligen Geest een lofzang als God.

Waardig is het te allen tijde
U te prijzen met heilige stem,
Zoon van God,
Levenschenkende:
Daarom roemt u de kosmos.³⁰

Van der Meer noemt dit licht in beide gedichten 'vriendelijk'. Wellicht is deze vertaling – hij had ook 'genadig' kunnen zeggen – hem ingegeven door

lezing van John Henry Newmans fameuze hymne, die de latere kardinaal in 1833 als gedicht de titel ‘The Pillar and the Cloud’ had meegegeven. Het ‘Kindly Light’ dat hier gevraagd wordt te leiden, wordt in de laatste strofe door Newman ‘Saviour’ – i.e. Christus – genoemd. Citaten lijken ook hier subtiel in elkaar verweven.³¹

De sacrale ruimte

Biografen roemden Frits van der Meer na zijn dood als uitmuntend docent, met een fabelachtig visueel geheugen en dito eruditie of als een literair talent; overigens niet om zijn bescheidenheid of geduld.³² Onderbelicht bleef evenwel de kant van Van der Meer, die in het eerste gedicht te ontwaren viel: die van een diepgelovig mens die probeerde zijn leven te concentreren op Christus, door hem als een eeuwig, vriendelijk Licht buiten tijd en ruimte beleden.

Wellicht heeft het gedicht ingegrepen in het gemoed van Fens. Er ligt een *sensus catholicus* aan de verwoording van de ervaring ten grondslag, die hij op grond van zijn eigen jeugdervaringen herkende, en die ook voor de generatie katholieken na hem nog zo herkenbaar is. Zelf opgegroeid in een katholiek milieu, ging ik op achtjarige leeftijd op zaterdagavond een half uur voor aanvang van de liturgie naar de kerk om in de stilte van de sacrale ruimte steeds meer lichtjes ontstoken te zien worden door de

koster. Als de kerk half verlicht was, mengden zich de geuren van de kaarsen met die van de boeren en tuinders, die, gedoucht na hun werk op het land, hun vaste plaats zochten. De geuren en kleuren van hemel en aarde vermengden zich. Als de bel ging en iedereen opstond omdat de pastoor zijn intree deed, stond ik ook op, maar liep dan weg, omdat de pastoor, zoals ik tegen mijn moeder moet hebben gezegd in 1972: ‘alles verpestte met zijn praten’.

Ter zake weer. In de zestiger jaren van de vorige eeuw stelde Kees Fens de praat- en vergadercultuur in de Nederlandse kerkprovincie en de teloorgang van de eerbied voor het sacrale en liturgische stevig aan de kaak. Hij deed dit met behulp van een verwijzing naar de proloog van het Johannesevangelie, waarin Gods menswording wordt aangezegd middels de zin ‘Het woord is vlees geworden’. Hij maakte hiervan: ‘Het woord is hees geworden’. Van der Meer wist dus voor wie hij het gedicht schreef. Hij had goed in de gaten dat dit gedicht Fens zou bevallen. En misschien was Van der Meer dus toch iets empathischer dan zijn latere biografen dachten, in elk geval jegens mensen, die zijn gevoel voor het sacrale deelden en geschiedenis, cultuur en geloofsbeleving samen zagen gaan. Ik was kinderlijk ontroerd toen ik het gedicht las, maar niet omdat Van der Meer zich er invoelzaam in betoonde. Ik bevond mij weer even in de sacrale ruimte die mij in mijn jeugd zo heeft verblijd.

Noten

¹ Een beredeneerde bibliografie van Kees Fens is te vinden op: <https://ilibriana.wordpress.com/2014/08/20/bibliografie-van-wiel-kusters-een-monument-voor-kees-fens/>

² Cf. Aukje Holtrop, ‘Het marathoninterview. Kees Fens’, uitgezonden in augustus 1986 bij de VPRO: <https://www.vpro.nl/speel~POMP—VPRO—105387~kees-fens-uur-5-vpro-marathoninterview~.html>

³ H. M. van den Brink en R. Visscher, ‘Die kerk hoort bij mij’, in: *Trouw*, 7 juni 2008.

⁴ *Ibidem*.

⁵ W. Kusters, *Mijn versnipperd bestaan. Het leven van Kees Fens 1929-2008*. Amsterdam, 2014, p. 543.

⁶ A. H. M. van Schaik, ‘Meer, Frederik Gerben van der (1904-1994)’, in: *Biografisch*

Woordenboek van Nederland. Vol. 5. Den Haag, 2002. [<http://resources.huylgens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/meer>]; digitale versie laatst gewijzigd op 12-11-2013].

⁷ F. van der Meer, *Geschiedenis eener kathedraal*. Utrecht, 1940. Vierde herziene editie, 1961.

⁸ Frits van der Meer, *Augustinus de zielzorger. Een studie over de praktijk van een kerkvader*. Met een voorwoord van S. de Boer en inleidende teksten van W. H. A. M. Kusters en T. J. van Bavel o.s.a. Vierde druk, Kampen, 2008. Cf. ook: P. van Geest, ‘Meer, Frits (Frederik Gerben) van der’, in: K. Pollmann a.o. (eds), *The Oxford Historical Guide of the Reception of Augustine*. Oxford, 2013, vol. 3, p. 1385-1387.

⁹ F. van der Meer, *Atlas van de oudchristelijke wereld*. Amsterdam, 1958. Tweede editie,

1961. Cf. ook in: *Atlas van de Westerse beschaving*. Amsterdam, 1951. Vierde herziene editie, 1963.

¹⁰ Kusters 2014, p. 35.

¹¹ Kusters 2014, p. 181-183; p. 322-324; p. 385-386; p. 423-424.

¹² Fens 1981, p. 7-17.

¹³ H. M. van den Brink en R. Visscher, ‘Die kerk hoort bij mij’, in: *Trouw*, 7 juni 2008.

¹⁴ Fens 1981, p. 17. Cf. ook Kusters 2014, p. 323.

¹⁵ Kusters 2014, p. 151.

¹⁶ Cf. ook de aanbeveling die hij schreef op het boek *Stellig maar onzeker. Augustinus' benadering van God*. Budel, 2008.

¹⁷ Fens 1981, p. 8. Cf. ook: K. Fens, ‘De leerstoel van Lent: in memoriam F. G. van der Meer’, in: K. Fens, *Verzameld Werk*. Nijmegen, 1994.

¹⁸ F. van der Meer, *Open brief over geloof en*

eredienst. Tielt, 1973, p. 91.

¹⁹ Van den Brink en Visscher 2008. Ook geciteerd in Kusters 2014, p. 141. Over Fens' steeds behoudender worden met betrekking tot de liturgische vernieuwing: Kusters 2014, p. 140-145; 149.

²⁰ Het gedicht is gedeeltelijk opgenomen in Kusters 2014, p. 183.

²¹ F. van der Meer, *Phoenix. Vertalingen en ander tijdverdrijf*. Arnhem, 1979. Het is een bundel met niet eerder uitgegeven proza, poëzie en vertalingen van poëzie uit Latijn, Frans, Spaans, Russisch en Grieks. ²² Het *Incipit* van deze brief luidt: 'Hoogwaardige Excellentie, Uw brief is een van de weinige die ik min of meer par retour du courrier beantwoordt'. Het *Explicit* luidt: 'Niets liever dan een volgende ontmoeting ... Uw [volgt handtekening]: Frits van der Meer'. Het *Incipit* en *Explicit* zijn overgenomen met toestemming van kardinaal Simonis.

²³ Zowel het gedicht als de brief bevinden zich in het archief van de auteur. Ook de theologische en kerkhistorische afdeling van Fens' bibliotheek is hierin ondergebracht.

²⁴ *Het toneel is de hemel. Bloemlezing uit het werk van F. van der Meer*. Samengesteld en ingeleid door Kees Fens. Baarn, 1981; *Feestelijke gedachtenis: beschouwingen over het kerkelijk jaar*. Ed. W. Kusters, G.

Lemmens. Nijmegen, 1995. [Bevat op p. 173-190 de bibliografie Van der Meer, evenals de lijst van radio- en televisie-interviews].

²⁵ Cf. een e-mail van dr. A. H. M van Schaik aan de auteur, d.d. 17-2-2019.

²⁶ Cf. een e-mail van prof. dr. em. Sible L. de Blaauw (Faculteit der Letteren - Radboud Universiteit), aan de auteur, d.d. 12-2-2019.

²⁷ F. van der Meer, *Maiestas Domini: théophanies de l'apocalypse dans l'art chrétien: étude sur les origines d'une iconographie spéciale du Christ*. Roma, 1938.

²⁸ F. van der Meer, 'Gedaanteverandering', in: *De Tijd*, 5 augustus 1977 [herdrukt in *Feestelijke gedachtenis: beschouwingen over het kerkelijk jaar*. Ed. W. Kusters, G. Lemmens. Nijmegen, 1995, p. 75-79, inzonderheid p. 76-77.

²⁹ F. van der Meer, *Praeses van Schaik. Ter nagedachtenis van praeses Mgr. J.A.S. van Schaik*. Utrecht, [1943], p. 31-32. Het citaat is uit een werk van de Franse dichter, criticus en schrijver N. Boileau, *Le Lutrin*, een dispuut tussen twee leidinggevende geestelijken van een kapittelkerk over de verplaatsing van de koorlessenaar: *Le Lutrin. Poème Heroï-Comique*, Chant III, regel 57. Opgenomen in: *Petit Parnasse françois, ou Recueil de morceaux choisis dans tous les différens genres de poésie françoise a*

l'usage de la jeunesse par M. Des Carrières. Londres, 1797, p. 15-28, inzonderheid p. 21.

³⁰ F. van der Meer, 'Gedaanteverandering', p. 79. Het gedicht vormt dus een kleine Byzantijnse aanvulling op: F. van der Meer, *Lofzangen der Latijnse Kerk*. Utrecht-Antwerpen, 1970. De oorspronkelijke tekst luidt: Φῶς ἰλαρὸν ἀγίας δόξης ἀθανάτου Πατρὸς, Λουρανίου, ἀγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἐσπερινόν, ἠμνοῦμεν Πατέρα, Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Θεόν, Ἄξιόν σε ἐν πάσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς αἰσίσαις, ἠ Ύμν. Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδοῦς, διὸ ὁ κόσμος σὲ δοξάζει. ³¹ Cf. C. Peeters, 'Frits van der Meer', in: *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Levensberichten en herdenkingen 1995*. Amsterdam, 1995, p. 71-76, inzonderheid p. 74.

³² Cf. het *In memoriam* van Pieter van der Ven in *Trouw*, 24 juli 1994. <https://www.trouw.nl/home/voor-god-en-het-schone-teen-het-bastaardzaad-frits-van-der-meer-1904-1994-a276cb2a/> Cf. E-mails van prof. dr. em. Sible L. de Blaauw (Faculteit der Letteren - Radboud Universiteit), en dr. Antoine Bodar aan de auteur, resp. 12-2-2019, 13-2-2019.